

COM ÉS LA VERTADERA FIGURA X DE L'ARS COMPENDIOSA INVENIENDI VERITATEM?¹

A Robert Pring-Mill, pel seu mestratge
en l'art de raonar ordenadament.

Potser sobte una mica el fet de trobar una pregunta com aquesta com a títol d'un article. Es tracta d'una pregunta que, d'un temps ençà, em formule a partir d'unes indicacions d'Anthony Bonner; de fet, és ell qui la va llençar per primer cop, arran de l'estudi d'uns manuscrits. En rigor, tots dos hauríem de signar aquest article, però Bonner m'ha proposat, i accedesc gustós, que siga jo qui resumezca els nostres intents de solució o que arrisque alguna hipòtesi per a solventar una qüestió ben curiosa, com es podrà comprovar. Moltes de les seues indicacions han ajudat a la búsqueda d'una eixida al problema, però haig d'advertir que assumesc la plena responsabilitat del resultat final: si aquesta eixida no satisfà, només jo en sóc culpable.

1. D'on neix la pregunta?

1.1. La figura X a l'edició maguntina de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*

La figura X és una de les principals de les primeres arts lul·lianes, les anteriors a 1290. Tant a l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* com a l'*Ars demonstrativa* juga un paper decisiu en el desenvolupament del mètode demostratiu. És presentada com la «figura de la predestinació», o la «figura dels opò-

¹ Aquest treball s'inscriu en el projecte d'investigació PB98-1193-C03-02 del Programa Sectorial de Promoció General del Coneixement, finançat pel Ministeri d'Educació i Cultura, i que es du a terme al Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València.

sits», i el cert és que el seu abast va molt més enllà del fet de fornir una resposta al problema de la confrontació intel·lectual entre la predestinació divina i el lliure albir humà. La resolució d'aquest problema obri la via a tot un mecanisme argumentatiu de cabdal importància i que permet a l'enteniment transcendir-se i superar l'atzucac intel·lectual de les contradiccions aparents.²

Al text de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*, la figura és presentada a la primera distinció com la figura de predestinació: *X. ponimus, quòd sit Figura Praedestinationis, quae formatur de sedecim dictionibus, secundum quod continetur in sua figura.*³ Que la resolució del problema de la consideració intel·lectual de la predestinació com a contrària al lliure albir té unes implicacions importants per al funcionament de la seua art, ho manifesta el mateix autor al darrer paràgraf d'aquesta presentació de la figura:

Sicut X. est difficilis quaestio ad intelligendum, sic, quando cognoscitur, *fortificat S., ut habeat cognitionem de A.; & fortificat in S. cameras ipsius A. per necessarias rationes: quia quantò X. majus est, tantò plùs ampliat S. in virtute, dum illud intrat; & quantò plùs ipsum ampliat in virtute, tantò fortiùs videt S. ipsum A. & suas cameras: propter quod nec per T. nec per V. tantum appropinquat C. ad cognoscendum A., quantum per X.*⁴

La figura X ajuda, doncs, l'ànima racional a conèixer mitjançant raons necessàries la divinitat. Aquesta importància de la nostra figura ve donada, en bona mesura, pel seu caràcter de «complementària», en certa manera, de la figura A en la tasca de bastir arguments demostratius necessaris. Potser per això en l'apartat dedicat a les regles (*Lectura compendiosa super Artem inveniendi veritatem*), Llull atorga a la figura X un caràcter molt més general, ja que permet a l'enteniment adreçar-se cap a altres ciències *metaphorice* (igual que la figura elemental), i per tant és més convenient anomenar-la, en sentit literal, *Figura contrariorum et concordantium*, i només metafòricament *Figura Praedestinationis*:

Dirigitur autem homo ex hac figura ad Theologiam, ad Logicam, ad Naturalia (Philosophiam), ad Medicinam, ad Jus, & ad alias scientias; & hoc metaphoricè, secundum quod metaphoricè figura elementalis applicatur aliis scientiis.

² Sobre la relació entre l'*Ars* lul·liana i les contradiccions aparents, veg. J. M. Ruiz Simon *L'Art de Ramon Llull i la teoria escolàstica de la ciència* (Barcelona, 1999), pp. 136-183; especialment, pel que fa a la figura X, les pàgines 146-150.

³ *MOG* I, vii, 4 (436)

⁴ *Ibid.*; el subratllat és nostre.

Quoniam X. significat in ista Arte secundùm expositionem literalem scilicet contraria vel concordantia, quae opponuntur, vel conveniunt in medio, vel sinè medio; & quia ferè omnis scientia per ista duo decurrit, ideo est nomen conveniens, quòd X. sit *Figura contrariorum & concordantium*; sed metaphoricè vocatur *Figura Praedestinationis*: haec figura magis apprehenditur sub principiis de A. & de T.; & hoc ideo, quia habent principia magis necessaria.⁵

Les figures S i T necessiten, doncs, per a la recerca, de les cambres de la figura X tant com de les cambres de la figura A. Per això, amb aquestes i amb la V, forma el grup de figures principals de les arts de l'etapa primera. Figures que tenen una representació gràfica circular.

Els textos de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*, de la *Lectura compendiosa super Artem inveniendi veritatem* i de l'*Ars universalis* són escarits a l'hora de descriure l'estructura de la figura; la presentació, en el primer cas, es redueix a dir que està formada per setze termes segons apareix a la figura (*vid. supra* el text referit a la nota 3), i en el tercer, a més, s'explicita quins són aquests termes:

X. est figura ex sedecim cameris constructa, quae sunt Sapientia, Praedestinatio, Perfectio, Meritum, Potestas, Gloria, Esse, Scientia, Justitia, Liberum Arbitrium, Defectus, Culpa, Voluntas, Poena, Privatio & Ignorantia.⁶

Cap altra referència a la representació visual de la figura, a diferència del que passava amb la S, la T o la V, per a les quals l'autor especifica l'atribució de determinats colors a determinats principis, o la presència de quadrangles o de triangles inscrits en la figura circular. En conseqüència, Salzinger, a l'única edició impresa de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*, reproduceix la figura X amb la següent representació gràfica:⁷

⁵ *MOG* I, vii, 44 (476).

⁶ *MOG* I, viii, 13 (495). La figura X experimenta alguns canvis en el trànsit del primer al segon cicle de l'etapa quaternària; és a dir, té una configuració diferent en l'*Ars demonstrativa* respecte a l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*: aquests setze conceptes variaran una mica, amb canvis d'ordre, eliminacions d'alguns i substitucions per uns altres. Per al nostre treball, centrat en l'estructura de la figura en l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*, només ens interessa remarcar alguns d'aquests canvis que ens ajudaran a interpretar algun punt fosc d'aquesta figura, i així ho farem més endavant (*vid. infra*, nota 37). El lector pot trobar explicitats els canvis a A. Bonner, «Problemes de cronologia lul·liana», *EL* 21 (1977), pp. 35-58.

⁷ En la figura alternen els colors blau i verd, de la següent manera: *sapientia, praedestinatio, perfectio, meritum, potestas, gloria, esse* i *scientia* tenen color blau; la resta de conceptes, tenen color verd.

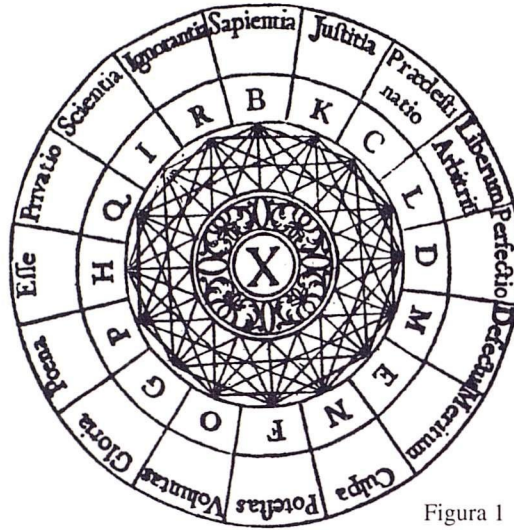

Figura 1

Com es pot comprovar, l'ordre d'aparició dels conceptes a la figura difereix una mica de l'ordre de presentació al text, tot i que aquest és respectat per l'ordre de les lletres. Val a dir: amb la introducció d'aquestes, Salzinger sembla “recomposar” l'ordre dels conceptes segons apareix al text de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*, un ordre que ell mateix ha trencat en representar-los, visualment, col·locant els opòsits un al costat de l'altre.⁸ Trobem ja un indicatiu, encara que mínim, de discordança entre la figura X segons apareix dibuixada a l'edició maguntina de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* i la descripció que se'n fa al text de la mateixa edició. Però encara hi ha més coses.

1.2. La figura X als manuscrits de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*.

La pregunta que dona títol a aquest escrit neix, realment, de la constatació que als manuscrits de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* la representació gràfica de la figura X difereix de la reproduïda a l'edició maguntina. En alguns casos, sense que les diferències siguin massa substancials; en altres, amb diferències ben notables.

⁸ L'atribució de lletres de l'alfabet als conceptes d'aquesta i de la resta de figures no està explicitada al text de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*; val a dir: en rigor, les lletres de la B a la R pertanyen únicament als conceptes de la figura S: *S. ponimus, quòd sit Anima Rationalis; quod S. dividimus in quatuor Quadrangulos, prout in sua figura continetur, qui sunt E.I.N.R.; qui Quadranguli sunt quatuor Species ipsius S., quae componunt Individua, quae sunt B.C.D., F.G.H., K.L.M., O.P.Q., prout scripta sunt in figura S.* (MOG I, vii, 2 (434)).

És Anthony Bonner qui va obrir la qüestió arran de la consulta dels manuscrits que contenen l'obra conservats a Palma: St. Francesc, Sapiència, Biblioteca Pública 1031, Biblioteca Pública 1053 i Palau Vivot. Descobreix llavors que cap d'ells té la figura segons apareix dibuixada per Salzinger a l'edició maguntina; en els dos primers, la figura presenta aquesta disposició:⁹

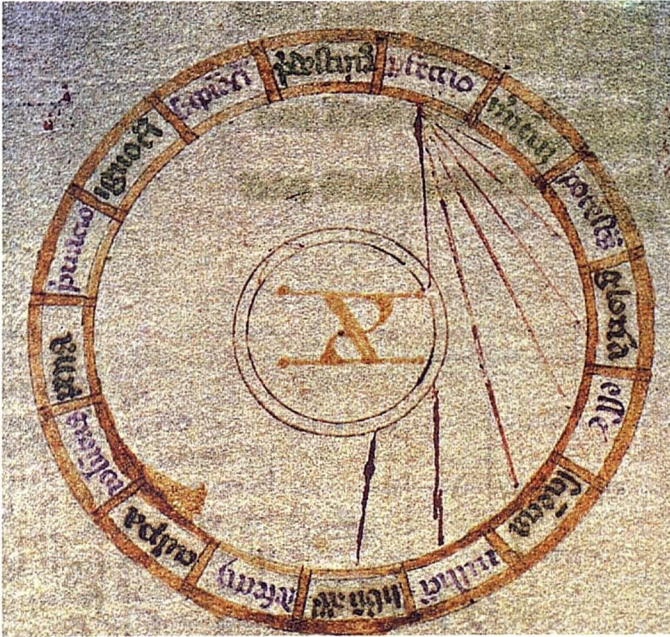

Figura 2

Una disposició, com es pot comprovar, lleugerament diferent a la de Salzinger, i que s'adiu millor amb l'ordre de presentació dels conceptes al text de l'*Ars universalis*. Però en els altres tres manuscrits, la figura apareix representada d'aquesta manera, totalment diferent de l'anterior:

⁹ En aquest cas, també alternen els colors blau i verd, però aplicats ara a conceptes diferents a causa de la diferent ordenació d'aquests: blau per a sapientia, perfectio, potestas, esse, justitia, defectus, voluntas i privatio, i verd per a la resta.

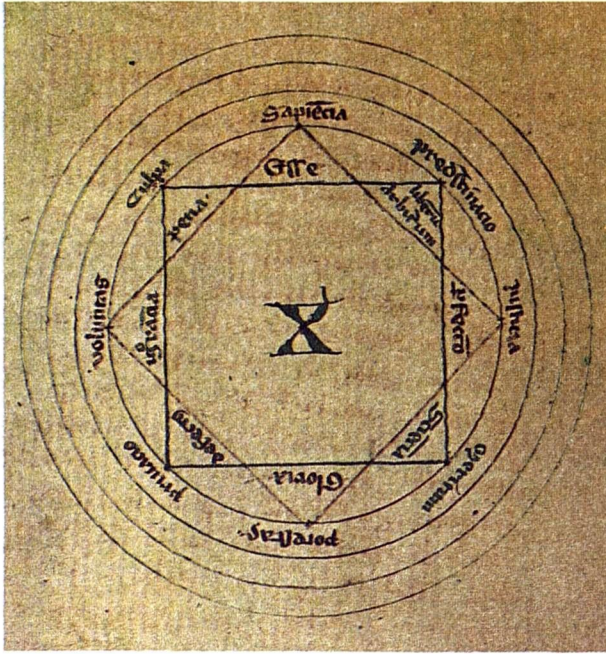

Figura 3

Com es pot comprovar, en aquest cas els mateixos setze conceptes apareixen organitzats amb una distribució peculiar: vuit romanen a la perifèria del cercle, i els altres vuit passen a formar part dels vèrtexs de dos quadrats concèntrics inscrits al cercle. Això sembla, almenys, a primer cop d'ull. També podríem interpretar d'una altra manera la distribució geomètrica dels termes: els més exteriors podrien ser, realment, els que formen part dels vèrtexs dels dos quadrangles, mentre que els conceptes més interiors es trobarien, en realitat, en els costats dels quadrilàters; així, per exemple, *liberum arbitrium* no formaria un vèrtex del quadrangle *pena-liberum arbitrium-scientia-defectus* (quadrangle, en realitat, delimitat pels conceptes exteriors, *culpa-prædestinatio-meritum-privatio*), sinó que es trobaria en el costat delimitat pels vèrtexs *sapientia* i *justitia* del quadrangle *sapientia-justitia-potestas-voluntas*.

Encara, als tres manuscrits els conceptes apareixen escrits en tinta de colors. Amb tres colors diferents, i no dos. Amb aquesta distribució:

Color blau per a *sapientia*, *justitia*, *potestas*, *voluntas*, *esse*, *perfectio* i *gloria*.
 Color vermell per a *prædestinatio*, *meritum*, *liberum arbitrium* i *scientia*.
 Color negre per a *privatio*, *culpa*, *defectus*, *ignorantia* i *poena*.

Abans d'entrar en possibles interpretacions de la distribució dels conceptes en aquesta figura, calia consultar la resta de manuscrits de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*. Aprofitant una estada al Raimundus-Lullus-Institut de la Universitat de Freiburg, vaig poder consultar còpies en microfilms d'una sèrie de manuscrits que contenen l'obra, per tal de donar resposta a les preguntes que em plantejava Bonner des de Mallorca: algun altre manuscrit reproduïx la figura amb quadrangles? En cas afirmatiu, quins manuscrits reproduïxen la primera figura, més senzilla, i quins la segona? Algun manuscrit conté la figura reproduïda a l'edició maguntina?

Als cinc manuscrits de Palma consultats per Bonner cal ara afegir-ne sis més: tres conservats a Munic (CLM 10502, 10511 i 10514), un a Florència (Ricc. 1001), un al Vaticà (lat. 5112) i un a Barcelona (BC 118). Tres més contenen el text de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*, però sense reproduir les figures (Lyon, Fonds gen. 258, Stuttgart, Landesbibl. Q 31 i Nàpols, BN VIII.D.18), per la qual cosa no calia tenir-los en compte per a la nostra recerca. De les tres qüestions suara formulades, comencem per la darrera, ja que és la més ràpida de respondre: cap dels sis manuscrits consultats conté la figura segons apareix dibuixada per Salzinger a l'edició maguntina.

Aquesta constatació no deixa de ser inquietant, ja que les representacions «canòniques» de les figures de l'Art lul·liana, reproduïdes per tots els estudis, són les fornides per l'edició maguntina. Tot i això, tampoc no seria exactament correcte afirmar que Salzinger «s'inventa» la figura X, ja que el que fa és, simplement, agafar la figura circular dels manuscrits i reproduir-la amb una distribució diferent dels conceptes, amb els termes oposats un al costat de l'altre, en lloc de posar-los separats. Ara bé: si cap dels manuscrits reproduïx la figura de Salzinger, quina figura (o figures) s'hi poden trobar? La figura que conté els dos quadrangles inscrits al cercle apareix de nou, o és exclusiva dels manuscrits de Palma estudiats per Bonner?

Els sis manuscrits ofereixen diverses solucions a l'hora de representar gràficament la figura X. La figura circular localitzada per Bonner als manuscrits de St. Francesc i de la Sapiència apareix de nou en tres més: Munic, CLM 10514 (f. 118v.), Florència, Ricc. 1001 (f. 98v.) i Vaticà, lat. 5112 (f. 7v.). Un altre manuscrit, Munic, CLM 10502, reproduïx, al foli 9v., la figura amb quadrangles, la mateixa que Bonner descobrí als testimonis conservats a la Biblioteca Pública de Palma i al manuscrit del Palau Vivot. Els dos manuscrits restants (Munic, CLM 10511 i Barcelona, Bibl. Cat. 118) ofereixen una solució mixta: contenen les dues figures alhora. Però amb matisos força interessants, i que requereixen una descripció més detallada. Comencem pel manuscrit de Munic.

Munic, CLM 10511.

El foli 6v. conté la mateixa figura que apareix a Palma, St. Francesc 7 i Sapiència. Ara bé: sota la lletra X al centre de la figura, una mà posterior, en lletra humanista, ha afegit el mot *praedestinatio*. També hi ha afegides lletres al costat de cada concepte (no podria assegurar que per obra de la mateixa mà), d'acord amb aquesta curiosa distribució, força diferent de la introduïda per Salzinger, ja que ací es redueix l'alfabet de la figura a vuit lletres, de la B a la I, alternant majúscules i minúscules (les lletres que precedeixen els conceptes són les de la figura de Salzinger; les que segueixen són les escrites a la figura del manuscrit de Munic):

B. SapientiaB	K. JustitiaF
C. Praedestinb	L. Liber. arbitr. . .f
D. PerfectioC	M. DefectusG
E. Meritumc	N. Culpag
F. PotestasD	O. VoluntasH
G. Gloriad	P. Poenah
H. EsseE	Q. PrivatioI
I. Scientiae	R. Ignorantiai

Al foli 7r. el copista ha dibuixat les cent vint cambres binàries de la figura X i, a continuació, la figura amb els quadrangles inscrits; però amb un parell de variacions respecte a com apareix dibuixada als altres manuscrits:

a) Si a la figura circular del foli anterior hom havia afegit el mot *praedestinatio*, a aquesta la mateixa mà afegeix, sota la lletra X central, els mots *liberum arbitrium*. Encara, hom ha afegit també, acompanyant a cada concepte, les mateixes lletres majúscules i minúscules presents a la figura anterior.

b) Si les variacions anteriors són atribuïbles a un glossador posterior, aquesta deriva directament de l'acció del copista del manuscrit: un dels dos quadrangles (el format pels vèrtexs *culpa-praedestinatio-meritum-privatio*) ha «girat» 90° en el sentit de les agulles del rellotge. I, a més, en el seu «trasllat» cada vèrtex ha arrossegat el concepte que tenia al davall, de manera que *culpa* i *poena* apareixen tots dos no a l'esquerra de *sapientia* i d'*esse*, sinó a la dreta; i, per tant, es produeix un corriment de la resta de conceptes del quadrangle: *praedestinatio* i *liberum arbitrium* són en lloc de *meritum* i *scientia*, etc.

Tot plegat, aquesta és la representació que assoleix la figura al manuscrit:

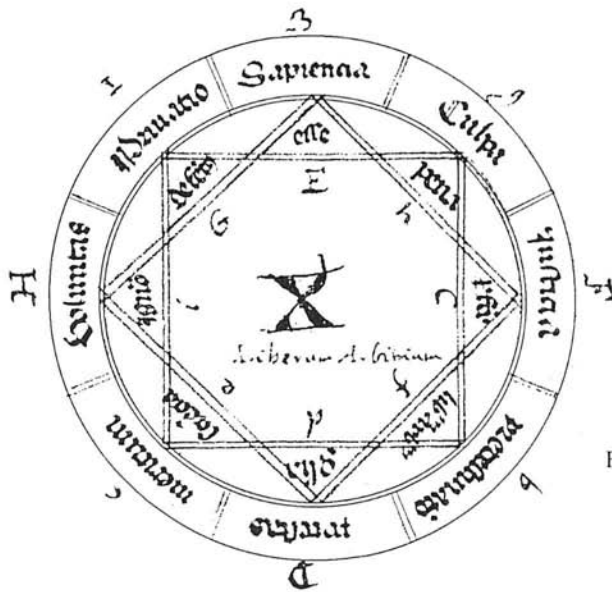

Figura 4

Barcelona, Bibl. Cat. 118.

Aquest manuscrit també reproduïx la figura X en les dues presentacions possibles, però ho fa d'una manera peculiar. Al foli 8v. podem trobar-les integrades totes dues en una única figura, de manera que la figura dels quadrangles es troba circumscrita a l'interior de l'altra figura, l'estrictament circular, com si es tractara de dos cercles concèntrics, el més interior del qual conté els quadrats. En aquest cas, no trobem els afegitons de les lletres ni de les denominacions de les figures, presents al manuscrit anterior. Per altra banda, els conceptes de la figura circular es troben units els uns amb els altres mitjançant línies transversals, de la mateixa manera que a la figura de Salzinger, indicant els dos grups de conceptes que la formen: vuit per una banda, vuit per una altra. Aquestes línies es veuen interrompudes en arribar a la circumferència que, a l'interior, delimita l'espai de la figura amb quadrats.

Però aquesta presentació encara conté una altra peculiaritat molt destacable. Partint de la mateixa distribució dels conceptes als quadrangles que el manuscrit anterior (per tant, amb el quadrat horitzontal girat 90° cap a la dreta respecte a la figura present als manuscrits de Palma i al 10502 de Munic), quatre dels conceptes del quadrat horitzontal canvien de lloc: *praedestinatio* i *liberum arbitrium* intercanvien posició amb *meritum* i *scientia*. És a dir, els conceptes dels dos cantons inferiors del quadrat d'acord amb la figura representada anteriorment. El resultat és el següent:

Figura 5

El següent quadre, elaborat per Anthony Bonner arran de les meues indagacions a Freiburg, recull de manera clara els resultats de la consulta dels onze manuscrits de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*, tot indicant els que tenen un o altre tipus de figura X (figura amb quadrats o figura estrictament circular):

	quadrats	circular
Barcelona, BC 118	x (1)	x
Palma, St. Francesc		x
Munic, CLM 10502	x	
Munic, CLM 10511	x (2)	x
Munic, CLM 10514		x
Palma, BP 1031	x	
Palma, BP 1053	x	
Florència, Ricc. 1001		x
Palma, Sapiència		x
Palma, Palau Vivot	x	
Vaticà, lat. 5112		x

(1) Amb el quadrat horitzontal girat 90° en el sentit de les agulles del rellotge.

(2) Com (1), però amb els conceptes dels dos cantons inferiors intercanviats.

Com es pot comprovar a l'esquema, totes dues formes de la figura X tenen una presència gairebé equivalent als manuscrits; així, en principi, tant de dret tindrà la versió amb quadrats com l'estrictament circular per a esdevenir la representant de la figura. Només en dos casos coincideixen totes dues en un mateix manuscrit; curiosament, en tots dos la figura amb quadrats presenta variants respecte a la forma que adopta en els altres quatre manuscrits en què apareix tota sola. Les primeres conclusions a què hom pot arribar, a la vista de la situació, indiquen doncs que les dues formes poden ser autèntiques i que la forma amb quadrats que caldrà tenir en compte serà la més regularitzada (present a quatre manuscrits), essent les altres dues simples variants d'aquesta.

A partir d'aquest punt sorgeixen dues noves qüestions: per què dues representacions de la mateixa figura? I, relacionada amb aquesta, quin significat té la figura amb quadrats? El fet que en dos testimonis apareguen totes dues formes alhora podria indicar que la doble representació pretén il·lustrar diferents aspectes relacionals de la figura. La mà del manuscrit de Munic que atorga un nom diferent a cada figura ens pot donar una pista. Possiblement aquell lector, en trobar-se dues figures, sentira la mateixa necessitat d'explicar aquesta doble presència, i considerarà que la circular corresponia a la figura de la predestinació, i la dels quadrats a la del lliure albir.

De fet, la figura X «funciona» en l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* per donar solució a un problema lògic com és el de les contradiccions aparents, i ho fa tot plantejant quatre moments o passos –que Llull anomena “figures”, terme que no emprarem en aquest sentit, per tal d'evitar confusions amb les figures gràfiques– que ha de donar l'ànima racional cap a la resolució del conflicte. Aquestes quatre passes de X suposen, en primer lloc, l'afirmació de la predestinació (i consegüent negació del lliure albir); en segon lloc, la inversió de l'anterior, o siga, l'afirmació del lliure albir i la negació de la predestinació; com a conseqüència dels dos anteriors, el tercer moment és el del dubte de l'ànima, que accepta com a vertaderes dues afirmacions que (així li ho sembla) són contradictòries; finalment, le quart moment és el resolutiu, mitjançant el qual l'ànima considera la X des d'una perspectiva superior amb l'ajuda de la figura A o les dignitats divines i resol la contradicció aparent.¹⁰

¹⁰ A l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* hom pot trobar una detallada explicació dels quatre moments o figures de la X a la part dedicada a l'aplicació de la X a la S (part segona de la primera distinció: *MOG* I, vii, 9-10 (441-442)). També als setze modes de la segona distinció hom fa esment de les quatre figures de X: precisament el darrer d'aquests modes universals hi és dedicat (*De modo XVI. Quatuor Figurarum X. MOG*, vii, 17 (449)). En aquest cas, però, les quatre figures de X serveixen per a donar resposta a altres qüestions, en una prova que la nostra figura pot servir per a afrontar temes no circumscrits exclusivament al terreny de l'escatologia. Encara, a l'*Ars universalis* es torna a tractar de les quatre figures, ja que configuren la cinquena espècie de X (*MOG* I, viii, 15-17 (497-499)). Veg. també *Ca* I, p. 381, on s'identifiquen les quatre figures amb sengles «moments dialèctics», en terminologia moderna, i J.E. Rubio, *Les bases del pensament de Ramon Llull* (Barcelona-València, 1997), pp. 185-193.

Els dos conceptes axials de la figura són, doncs, els de «predestinació» i «lliure albir». Dos conceptes que entren en una dialèctica que avança des de l'oposició contrastant cap a una síntesi harmònica. No és d'estranyar que, davant la presència de dues representacions visuals per a la figura X, aquella mà anònima atribuiria a cada una un dels dos conceptes en litigi. El que no sabem encara és si hi ha motius suficients en la mateixa configuració de les figures per a fer aquesta atribució. Representen, doncs, la tesi i l'antítesi de la figura X, els dos primers dels quatre moments? O és un altre el sentit de la doble representació de la X? Per a respondre, cal fixar-se ja amb detall en la figura amb quadrangles, i començar a enunciar hipòtesis per a la seua explicació.

2. Per a què una «figura amb quadrats»?

Primeres hipòtesis des d'un acostament extern¹¹

La figura circular no sembla tenir cap complicació estructural: senzillament, presenta els setze conceptes de la X. La construcció de l'altra figura, la dels quadrats, ja sembla més complexa. El seu sentit no és evident a primera vista. Podem començar, per exemple, per la «pista» oferida per la variant que conté la llegenda *liberum arbitrium* i, a partir d'ací, enunciar hipòtesis pas a pas, per veure si arribem a alguna explicació.¹²

L'afirmació del lliure albir correspon, com hem vist, a la segona figura o «moment dialèctic» de X (que implica, consegüentment, la negació de la predestinació; per això és anomenada *figura negationis*). I aquesta afirmació del lliure albir és conseqüència de la formació de la cambra [*perfectio justitia*], de la mateixa manera que la consideració per part de la S (és a dir, de l'ànima racional) de la cambra [*perfectio sapientia*] conduïa, a la primera figura, a l'afirmació de la predestinació:

Secunda figura X. est contraria primae in S.; quia in continenti, quando E. intrat in A. per [perfectam Justitiam], B. memorat, & C. intelligit liberum arbitrium; quia sinè libero arbitrio non posset B. memorare, nec C. intelligere, nec D. amare cameram [perfectae Justitiae].¹³

¹¹ Tot i que seria més còmode parlar de «primera figura de X» i de «segona figura de X» per referir-nos a les dues representacions pròpies dels manuscrits, no ho farem per tal d'evitar confusions amb les dues primeres de les «quatre figures de X» que representen els quatre «moments dialèctics» de la figura (vegeu la nota anterior). Així, parlarem de «figura (estricteament) circular» i de «figura amb quadrats».

¹² Cal no oblidar, però, que aquest és un afegit posterior i que no es troba a cap altre manuscrit; cal no fiar-s'hi massa i agafar la dada com un punt de partença per a enunciar hipòtesis més que no pas com una hipòtesi de partença.

¹³ *MOG* I, vii, 9 (441).

Si anem cap a la figura, trobem que els dos conceptes, *justitia* i *perfectio*, apareixen junts al segon vèrtex del quadrat vertical. Cosa que ens obliga a fer una ullada a la resta de «parelles» de conceptes presents tant als tres vèrtexs restants d'aquest quadrangle com als quatre vèrtexs de l'altre quadrat. Els resultats no són massa significatius, pel que fa a la possibilitat d'adscripció d'aquesta representació gràfica al segon moment (Llull en diu «figura») de X; de fet, al mateix quadrat, trobem *sapientia* acompanyada d'*esse*, quan el més lògic, d'acord amb aquesta interpretació, seria trobar junts, per exemple, *liberum arbitrium* i *esse*. No queda clar, en cap cas, el perquè de la resta d'emparellaments a la llum de la consideració de la «perfecta justícia».¹⁴

Hem partit de la base que els conceptes que es troben junts en un mateix vèrtex formen parella. Deixem de costat, momentàniament, aquesta base, per tal d'enunciar una hipòtesi: si la presència de dues representacions gràfiques de la figura X respon, efectivament, a la consideració de diversos aspectes relacionals de la figura, i aquests no són els derivats de l'afirmació de la predestinació per una banda i del lliure albir per una altra, ens queda la possibilitat que reflectesca la diferència entre les contrarietats (o les concordances) *mediate* i *immediate* dels setze conceptes constitutius. L'*Ars universalis* hi fa esment a la primera distinció, *de dispositione septem figurarum*. En les pàgines dedicades a la figura X, es fa la presentació de les sis «espècies» que la formen:

Haec figura continet in se sex species: prima est concordantiarum, secunda contrarietatum, tertia de mediatè, quarta de immediatè, quinta figurarum, sexta membrorum.¹⁵

Les espècies tercera i quarta fan referència als dos tipus d'oposició entre els conceptes de la X: els termes poden oposar-se entre si per *medium* o *sine medio*. Tal volta, cada una de les figures podria representar un d'aquests dos tipus de relació. Així, en la figura circular els setze membres s'oposarien els uns als altres *immediate*, mentre que la figura amb quadrats representaria l'oposició *per medium* dels mateixos conceptes.

Allò que em va fer pensar en aquest tipus d'organització fou, simplement, la distribució gràfica dels conceptes a la figura amb quadrats. Si, en efecte, ens oblidem per un moment de les «parelles» formades als vèrtexs i llegim la figura des de l'altra ordenació geomètrica possible, llavors tenim que, per exemple, a la figura 3 (*Vid.*), *esse* no acompanya a *sapientia* (tot i trobar-se davall aquest concepte), sinó que és el *mitjancer* entre *culpa* i *praedestinatio*, ja que ocupa el cos-

¹⁴ El mateix passa amb l'adscripció als conceptes de lletres majúscules i minúscules, obra possiblement de la mateixa mà: la presència de les lletres en aquesta figura deriva directament de la circular.

¹⁵ *MOG* I, viii, 13 (495).

tat que uneix aquells vèrtexs. Però, llegida així, la figura sembla complicar-se més: caldria explicar per què els conceptes interiors (que serien els «mitjancers») uneixen, precisament, els seus corresponents als vèrtexs, i la relació no sembla gens clara. El text de l'*Ars Universalis* tampoc no fa cap llum al respecte.

De qualsevol manera, aquest camí no promet conduir enlloc per una raó ben senzilla: sembla clar que els conceptes col·locats a la part exterior i interior de cada vèrtex sí formen parella. Així ho palesa el fet que, a les variants dels dos manuscrits en què el quadrat horitzontal s'ha mogut, el moviment dels conceptes exteriors ha arrossegat els seus corresponents «acompanyants» interiors. Sembla, doncs, que la lectura correcta és la que té en compte la unió dels conceptes exteriors amb els seus corresponents interiors que hi ha al davall (lectura, com veurem tot seguit, que encara es veurà corroborada per un altre detall: la tendència dels conceptes que comparteixen vèrtex a compartir també un mateix color).

Però potser la interpretació de la figura com a representant de les relacions mediatas de la tercera espècie de X es podria reformular d'una altra manera. El problema és sempre el mateix: com explicar la distribució dels conceptes en els quadrats satisfactòriament i de manera coherent amb la hipòtesi. Arribats a aquest punt, una certa «associació d'idees» m'obligà a detenir-me en la presència dels quadrats inscrits al cercle. No deixa de ser inquietant, aquesta presència. Com també ho era la presència de quatre quadrats a la figura S, fins al punt que la seua explicació va fer llum sobre un dels aspectes cabdals del funcionament de les primeres arts lul·lianes: l'analogia elemental.

En efecte: l'estructura de la figura S era igualment estranya i inquietant fins que Robert Pring-Mill va desvelar-ne el misteri.¹⁶ La teoria de Pring-Mill, que explica l'estructura de la figura S en clau d'analogia elemental, es trobava implícita en la lectura de l'*Ars* feta per Salzinger: la genial intuïció del mestre britànic va saber desenvolupar els apunts de la «revelació» de l'editor alemany fins arribar a una interpretació global de les primeres formulacions de l'Art. I cap altra figura, excepte la S (i, és clar, la figura elemental), conté quadrangles en la seua estructura. Cap altra, fins que ha aparegut aquesta...

De manera que haurem de girar els ulls cap a la *Revelatio secretorum Artis* de Salzinger, per veure si trobem alguna altra «inspiració» sobre la figura X. El «secret» d'aquesta figura és «revelat» al segon capítol, després de fer el mateix amb la resta de figures principals.¹⁷ L'editor maguntí parla d'un *secundus quadrangulus figurae X...* però que no té cap correspondència visual amb els qua-

¹⁶ R.D.F. Pring-Mill, «Ramon Llull i les tres potències de l'ànima», *Estudis sobre Ramon Llull* (Barcelona-Montserrat, 1991), pp. 211-240. L'explicació de Pring-Mill, i la polèmica amb el P. Platzeck en la qual s'emmarca, són ja ben conegudes. Vegeu-ne un resum a Rubio, *op. cit.*, pp. 126-131.

¹⁷ *MOG I*, vi, 41 i ss. (293 i ss.).

drats de la nostra figura.¹⁸ Salzinger parteix de la parella *esse-privatio*, la qual considera axial per al funcionament de la figura X, ja que representa l'oposició entre generació i corrupció, conceptes naturals que són els que, al capdavant, li interessien. Començant per cites del *Liber Chaos* i acabant per apòcrifs alquímics, Salzinger sembla que no identifica aquesta figura amb la qüestió de la predestinació i del lliure albir, sinó amb qüestions naturals. *Perfectio, defectus, esse et privatio* són els conceptes centrals de la revelació de Salzinger, que acaba per viarany ben poc teològic i que no tenen res a veure amb l'autèntic contingut de la figura X segons el text lul·lià.¹⁹

El text de l'editor de *l'Ars compendiosa inveniendi veritatem* ens permet, però, explicar el perquè del canvi operat en la distribució dels conceptes en la figura circular segons apareix en l'edició impresa. A l'inici mateix de la revelació del seu secret apareix presentada exclusivament com una *figura d'opòsits*, o de termes concordants i contraris. Una figura de contingut lògic, més que no pas teològic. L'interès de Salzinger pels opòsits de la figura X n'esborra el contingut escatològic. Encara més. Si anem a la pàgina 78 de la *Revelatio (MOG I, vi, 78 (330))*, en el capítol dedicat a la revelació del secret de la lògica, trobarem un quadrat força interessant: el de les concordances i contrarietats lògiques, en el qual els conceptes també concorden o s'oposen *mediate* o *immediate*. Com els de la figura X. De fet, Salzinger fa esment de nou, en aquest punt, al quaternari *esse-privatio-perfectio-defectus*.

Si per a Salzinger aquesta és, sobretot, la figura dels opòsits, li interessarà remarcar-ho col·locant en la figura els conceptes oposats l'un al costat de l'altre (posició més adient, en aquest cas, que l'original dels manuscrits). Ara bé: la semblança entre la figura amb quadrats i el quadrat de les relacions lògiques, ens du de nou a pensar en les relacions mediate i immediate establertes entre els conceptes de la X segons les espècies tercera i quarta de la figura. En aquest

¹⁸ *MOG I, vi, 43 (295)*.

¹⁹ Els quatre conceptes en els quals focalitza Salzinger la seua interpretació de la figura X juguen, efectivament, un paper important en el seu funcionament, com tindrem ocasió de comprovar més endavant; constitueixen la tercera de les sis espècies en què Lull divideix la figura, però tenen un valor més aviat adjectiu respecte al conceptes de predestinació-lliure albir i saviesa-justícia, autèntics nuclis substantius de la figura, i que configuren les dues primeres espècies. El mateix quartet de conceptes té un paper important als *Començaments de medicina* (vegeu *OS II, 410 i 414*); potser és d'allà que Salzinger va agafar els seus aspectes naturals. Per altra banda, la interpretació de Salzinger, que carrega les tintes en els aspectes naturals i en l'aplicabilitat de l'*Ars* a aquestes qüestions, cal entendre-la en el context de la polèmica divuitesca a propòsit de l'autenticitat de les obres alquímiques, a l'esclat de la qual contribuï precisament el projecte d'edició maguntina. Salzinger fou un ferm defensor de l'atribució al Doctor Il·luminat de l'autoria dels escrits apòcrifs, per la qual cosa el seu projecte fou contestat pels pares Custurer i Sollier. Els esforços de l'editor per demostrar la relació entre l'*Ars* i la filosofia natural condueix a interpretacions tan interessants com la que fa de la figura S, però també a d'altres que s'allunyen més de l'autèntic esperit de l'obra lul·liana. Per a una presentació pormenoritzada dels aspectes d'aquesta polèmica, veg. A. Gottron, *L'edició maguntina de Ramón Lull* (Barcelona, 1915).

cas, la hipòtesi es podria formular d'aquesta manera: i si la representació quadrangular de la figura X intentara transmetre les relacions de concordança i de contrarietat mediates i immediates (i, per tant, no exclusivament les mediates) de les espècies tercera i quarta?

De nou la disposició dels conceptes als quadrangles no sembla afavorir gens la confirmació d'aquesta hipòtesi.²⁰ Per continuar avançant, caldrà prendre un altre camí: el de la consideració de la figura i de la seua estructura *per se*. Una consideració més intrínseca, estructural, que establesca noves hipòtesis a partir de la configuració mateixa de la figura i que només en un segon moment acudisca als textos per corroborar les conclusions.

Així, el nostre objectiu serà, a partir d'ara, esbrinar de quina manera ha estat construïda la figura; és a dir, explicar la seua estructura per tal de poder apuntar, en conseqüència, alguna hipòtesi relativa al seu significat. En definitiva: com és la figura i què vol dir.²¹

3. El sentit estructural de la figura

Començarem per allò més general i avançarem a poc a poc cap als detalls particulars d'aquesta estructura. És a dir: partint d'una visió més global de la construcció i del sentit dels dos quadrats, mirarem de filar cada cop més prim fins a explicar la figura en el seu mínim detall (si això és possible...). El resultat d'aquesta recerca esperem que pugui il·luminar un significat global de la figura, encara que hipotètic.

3.1. La construcció dels dos quadrats

Una mirada a la disposició dels termes en els quadrats revela aspectes interessants. Agafem el vertical, que conté en el vèrtex exterior el primer concepte

²⁰ Al llarg de la comunicació epistolar que ha donat lloc a aquest escrit, Bonner apuntava la possibilitat que els quadrats giraren; això ens permetria buscar noves ordenacions dels conceptes (de fet, a les figures 4 i 5, un quadrat s'ha mogut, amb la consegüent reordenació dels termes). Les provatures per aquest camí tampoc no van conduir enlloc. De fet, a l'*Ars* lul·liana, no trobem una figura dotada de moviment fins a la «figura demostrativa» de l'*Ars demonstrativa*. Les figures principals són estàtiques, no són pas «rodes giratòries», encara que ho puguem semblar, sinó més aviat «fotografies» o, duent el símil encara més lluny, «fotogrames» que congelen en una sola imatge els conceptes que, en efecte, són dinàmics en el text. Per això, les figures tenen un valor bàsicament mnemotècnic i per elles soles no expliquen la complexa trama de relacions que l'*Ars* lul·liana estableix entre els conceptes.

²¹ Per aquesta anàlisi ens fixarem en la figura amb quadrats en la versió més estesa als manuscrits, i que hem representat a la figura 3. El lector farà bé de tenir-la davant els ulls en tot moment, a partir d'ara.

de la figura circular, *sapientia*. Si prescindim per un moment dels vèrtexs interiors, tenim un quadrangle format pels conceptes *sapientia-justitia-potestas-voluntas*. Quatre termes estretament relacionats entre si i determinants per al funcionament de la figura.

La centralitat dels dos primers és indubtable, ja que condueixen cap a l'afirmació de cada un dels dos termes en litigi (predestinació i lliure albir). Així, formen la primera de les vuit oposicions representades a la figura. Pel que fa als altres dos conceptes, tenen una relació estreta amb *sapientia*, ja que tots tres formen un bloc de virtuts divines importants per a la construcció d'arguments demostratius.

Nombrosos textos del *Llibre de contemplació* mostren ja la importància de la terna *sapientia-potestas-voluntas*, i la seua unió amb *justitia*, conformant així un bloc de virtuts divines nuclears en el bastiment de l'estructura de la figura A. Aquestes virtuts, com es pot comprovar, passen a formar part també de la figura X, ja que la resolució de les contradiccions aparents plantejades en aquesta figura passa per la consideració de les virtuts divines (cosa que mostra, encara l'estreta relació entre les dues figures de què parlàvem abans).²²

Tenim, doncs, que els conceptes demostratius fonamentals de la figura formen el que podríem considerar «primer quadrat» de la X: *sapientia, justitia, potestas* i *voluntas*. Tots quatre comparteixen, a més, el color blau. A partir d'ací, destaca la voluntat del creador de la figura de col·locar la resta de conceptes blaus en els vèrtexs interiors d'aquest mateix quadrat, confirmant així la teoria que els conceptes que comparteixen vèrtex mantenen algun tipus de relació. Però només resten tres conceptes blaus (*esse, perfectio* i *gloria*), per la qual cosa el darrer concepte exterior blau, *voluntas*, ha d'anar acompanyat d'un concepte negre, *ignorantia*. Sembla com si el quadrat hagués estat construït d'aquesta manera: primer, ubicació als vèrtexs exteriors dels quatre conceptes blaus fonamentals (*sapientia, justitia, potestas, voluntas*)²³ i, en un segon moment, ubicació de la resta de conceptes blaus als vèrtexs interiors (*esse, perfectio, gloria*). L'espai que manca per emplenar (vèrtex interior de *voluntas*) és completat amb un concepte d'un altre color. Aquest –*ignorantia*– resulta ser el darrer dels setze segons l'ordre en què apareixen en la figura circular.

Anem al «segon quadrat». La seua construcció també sembla clara. En aquest cas, el primer terme col·locat seria *praedestinatio*. Atenent a la distribució dels colors, en ser un terme roig, el quadrat continuarà construint-se amb

²² Sobre la importància de les virtuts *potestas, sapientia, voluntas*, i llur unió amb *justitia* en la construcció de la figura A, veg. Rubio, *op. cit.*, pp. 116-123, on s'addueixen textos del *Llibre de contemplació* a propòsit del paper d'aquestes virtuts. Pel que fa a la presència en la figura X, veg. *ibid.*, pp. 178 i ss.

²³ Insistim: fonamentals perquè són els dos primers conceptes oposats i perquè deriven del que hem anomenat el ternari nuclear de virtuts divines de la fig A, molt important en el seu funcionament demostratiu.

termes del mateix color; només que, en aquest cas, a diferència del quadrat primer, sembla que el següent terme col·locat siga el corresponent al vèrtex interior (*liberum arbitrium*); després vindrien *meritum* i *scientia* (per aquest ordre), per a completar els rojos. La segona meitat del quadrat correspondria als termes negres, col·locats segons aquest ordre: *privatio*, *defectus*, *culpa*, *poena*.

El resultat de tot plegat, segons la versió més estesa de la figura (i que podem considerar, per tant, l'autèntica), és una representació gràfica amb una forta regularitat pel que fa a la distribució dels colors atribuïts als conceptes: si comencem per *sapientia* i avancem pels vèrtexs exteriors en sentit de les agulles del rellotge, trobem la següent seqüència: blau-roig-blau-roig/blau-negre-blau-negre. Seqüència que gairebé es repeteix en els vèrtexs interiors, començant per *esse* i avançant en el mateix sentit: en aquest cas blau-roig-blau-roig/blau-negre-negre. La presència d'*ignorantia* (negre) acompanyant *voluntas* (blau) trenca la regularitat només en aquest punt final de la figura. Tot i això, amb aquesta disposició dels colors la figura ha assolit la màxima regularitat possible, ja que no pot haver una total equivalència numèrica dos a dos entre 7 conceptes blaus i 5 de negres, en ser nombres senars. Almenys una parella ha de ser «híbrida», i aquesta és «*voluntas ignorantia*».²⁴

3.2. El sentit dels dos quadrats

La distribució dels setze conceptes pròpia d'aquesta figura opera, doncs, una divisió en dos blocs, corresponents als dos quadrats, en els quals es van ubicant els tres colors de manera regular (amb la intenció clara de construir un «primer quadrat blau» i un «segon quadrat roig i negre», intenció que no es pot veure reeixida al cent per cent en el primer cas). Aquesta distribució en dos blocs sembla tenir alguna funcionalitat; però, quina?

Un indicatiu interessant, i que suposa una nova mostra de regularitat: els conceptes dels vèrtexs interiors troben el seu corresponent opòsit al quadrangle contrari en el qual es troben. Tots, excepte un: *liberum arbitrium*, que comparteix el mateix vèrtex amb el seu opòsit, *praedestinatio*. De nou la regularitat es trenca en un sol punt, i aquests trencaments hauran de ser explicats.²⁵ Encara, si

²⁴ Podem remarcar un altre indicatiu de regularitat en la construcció de la figura (regularitat, de moment, «visual»): en aquesta variant, tots els negres es concentren en la part esquerra de la figura; els rojos, a la dreta; i els blaus, més distribuïts. Destaca així, també, una construcció diferent per a cada quadrat: el primer, amb predomini de color blau, estén aquest color pels quatre costats de la figura; el segon, amb dos colors, els ordena en llocs diferents. Podem parlar llavors, a partir d'ara, d'un «quadrat blau» i d'un «quadrat roig i negre».

²⁵ En aquest cas, si ens fixem en els colors, la regularitat sembla perfecta, enunciada així: tots els conceptes interiors que tenen un opòsit *negre* el tenen al quadrat contrari. *liberum arbitrium* és l'únic que s'oposa a un concepte que no sols no és negre, sinó que és del seu mateix color.

ens fixem bé, en aquesta versió de la figura les parelles d'opòsits als vèrtexs interiors es troben separades amb una certa regularitat: a tres «posicions» de distància. Comencem per *perfectio*. Avançant tres llocs en sentit de les agulles del rellotge (sempre pels conceptes interiors) arribem a *defectus*. El mateix espai separa *scientia* d'*ignorantia* i *gloria* de *poena*. I de nou trobem una petita desviació: *esse* troba el seu oposat (*privatio*) al quadrangle contrari, i també a tres posicions de distància... però no al vèrtex interior, sinó exterior.

Sembla, doncs, que l'existència de dos quadrats té la finalitat de marcar les oposicions entre els termes de la figura (almenys pel que fa als conceptes dels vèrtexs interiors). O, si més no, està relacionada d'alguna manera amb aquestes oposicions (tal volta això explicaria la tendència a col·locar els conceptes negres en el segon quadrat). A més, si en el «quadrat blau» els conceptes primers, *sapientia-justitia*, es troben en vèrtexs diferents (tots dos exteriors), en el segon, els corresponents *praedestinatio-liberum arbitrium* comparteixen un mateix vèrtex. La construcció de tots dos quadrats segueix criteris diferents, cosa que remarca una certa oposició entre ells.

La figura va prenent una certa forma segons s'acumulen els indicis de regularitat en la seua construcció. Indicis que no són complets al cent per cent, i que encara requereixen moltes explicacions. Fins ara, hem pogut escatir una estructura basada en la intersecció de dos eixos constructius: per una banda, els dos quadrats i, per l'altra, les dues posicions als vèrtexs (exterior i interior). Arribats a aquest punt, s'imposen dues preguntes relacionades entre si per tal de continuar avançant:

- 1) Amb quin criteri, més enllà de tenir el mateix color, s'emparellen els conceptes de cada vèrtex? Cal buscar si hi ha alguna motivació per a què *esse* (per exemple), i no *perfectio* o *gloria* (que també són blaus), acompanye a *sapientia*.
- 2) Amb quin criteri s'adjudiquen els colors als conceptes?

Intentarem respondre la primera pregunta, tot fixant-nos per separat en cadascun dels quadrangles.

3.3. Configuració del quadrat blau

En el primer quadrat teníem quatre conceptes ocupant els vèrtexs exteriors (*sapientia-justitia-potestas-voluntas*). Restaven altres tres conceptes blaus (*esse*, *perfectio*, *gloria*) per a emplenar els quatre buits dels vèrtexs interiors. *Esse* i

perfectio mantenen una estreta relació amb *sapientia* i *justitia* en la dinàmica de la figura, ja que comparteixen protagonisme en el procés dialèctic cap a la resolució del problema plantejat per la contradicció (aparent) entre predestinació i lliure albir. Caldrà fixar-se, doncs, en els passos mitjançant els quals avança aquest procés, i que es troben reflectits en l'aplicació de la figura X a la S de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* i en la disposició de la figura X de l'*Ars universalis*.²⁶

L'aplicació de la figura desgrana les quatre «figures» o moments dialèctics de la X: afirmació, negació, dubte i resolució. En el primer («primera figura»), la S entra en la cambra [*perfectio sapientia*] i forma, en conseqüència, la cambra [*perfectio praedestinatio*];²⁷ la R, en conseqüència, rep la falsa significació de [*liberum arbitrium privatio*].²⁸ L'espècie N de la S (corresponent, en aquest cas, a la voluntat que estima sense recordar ni entendre) estima en aquesta figura el lliure albir sense entendre'l; però les espècies E i I tenen més força, i l'ànima acaba negant el lliure albir. El resultat és l'atribució de la cambra [*esse perfectio*] a *praedestinatio*, i de la cambra [*esse defectus*] a *liberum arbitrium*.²⁹ La segona figura serà contrària a la primera, i tindrà exactament el mateix valor, només que canviant els termes: on la primera diu *sapientia*, ara caldrà col·locar *justitia*, i on aquella deia *praedestinatio*, aquesta dirà *liberum arbitrium*. En definitiva, una mena de reflex especular.³⁰

Esse i *perfectio* (amb els seus contraris, *privatio* i *defectus*) són, doncs, els conceptes que, aplicats als que constitueixen el nucli «temàtic» de la figura (*sapientia-justitia*, *praedestinatio-liberum arbitrium*), determinen el contingut dels dos primers moments epistemològics en el camí cap a la resolució del problema. En aquest sentit, són una mena de conceptes «auxiliars» amb valor adjectiu (front al valor substantiu dels anteriors).

Anem ara al text de l'*Ars universalis*. En la *dispositio* de la figura X, Llull presenta sis «espècies»: la primera és la de concordança; la segona, de contrarietat; la tercera, de concordança i de contrarietat *per medium*; la quarta, de concordança i de contrarietat *sine medio*; la cinquena, dels quatre “moments”, i la

²⁶ Respectivament, part segona de la primera distinció a la primera obra: *MOG* I, vii, 9-10 (441-442), i primera distinció a la segona obra: *MOG* I, viii, 13-18 (495-500).

²⁷ S. in E.I.N.R. cum T. in X. intrat cameram [perfectae Sapientiae], ut formet cameram [perfectae Praedestinationis]. *MOG* I, vii, 9 (441).

²⁸ Unde, cum E. memorat & intelligit in A. perfectam sapientiam, R. falso modo in prima figura significat cameram [Liberi Arbitrii & Privationis]. *Ibid.*

²⁹ Unde, quando E.I. sunt contra N., tunc formant ad praedestinationem cameram [Esse, Perfectionis], & ad liberum arbitrium cameram [Esse, Defectus]. *Ibid.*

³⁰ Unde ista secunda figura potest intelligi per contrarium sensum primae; & non oportet aliud mutari, nisi quòd dicatur [perfecta Justitia], sicut in prima dictum est [perfecta Sapientia]: quoniam sicut propter perfectam Sapientiam formatur in E. perfecta praedestinatio, sic propter perfectam Justitiam formatur in E. perfectum liberum arbitrium. *Ibid.*

sisena, formada per sis membres (*vid. supra*, nota 15). Les dues primeres tenen un paper més aviat introductori, i és a partir de la tercera que s'estudia les concordances i les contrarietats entre els conceptes de la X de cara a la resolució de les contradiccions. Si ens fixem en la tercera espècie, en el seu primer apartat, *de concordantia*, l'autor segueix un ordre en la presentació de les concordances mediates:

- Prædestinatio & esse per sapientiam & perfectionem mediàtè concordant.
 Liberum arbitrium & esse mediàtè conveniunt, quia justitia ipsius A. & perfectio concordant.
 Esse & privatio per perfectionem & defectum mediàtè concordant.
 Meritum & gloriam mediàtè per justitiam & liberum arbitrium concordant (...) Idem sequitur de culpa & poena...
 Potestas, voluntas, scientia, mediàtè cum esse unum per aliud concordant.
 Potestas, voluntas & ignorantia cum privatione conveniunt.³¹

El mateix ordre d'aparició dels conceptes trobarem en les contrarietats mediates, ja que, en definitiva, Lull està analitzant les concordances o les contrarietats en el si dels sis membres que componen la sexta espècie de X. Aquests membres es formen per la unió de determinades cambres de la X (quatre en cada cas), i són els següents:³²

- Primer membre: sapientia, perfectio, prædestinatio, esse.
 Segon membre: justitia, perfectio, liberum arbitrium, esse.
 Tercer membre: esse, perfectio, privatio, defectus.
 Quart membre: gloria, meritum, poena, culpa.
 Cinquè membre: potestas, voluntas, esse, scientia.
 Sisè membre: potestas, voluntas, ignorantia, privatio.

Com es pot comprovar fàcilment, els conceptes constitutius dels tres primers membres són els que corresponen a l'inici del procés epistemològic de la X. Són els conceptes fonamentals per al plantejament de la relació entre predestinació i lliure albir i, per tant, els que formen part dels dos primers "moments" de la figura X: el de l'afirmació i el de la negació. I no sols dels dos primers moments: de fet, el quart o resolutiu suposa l'harmonització de *sapientia-justitia/prædestinatio-liberum arbitrium* amb l'atribució a totes quatre d'*esse* i *per-*

³¹ *MOG* I, viii, 13-14 (495-496).

³² *MOG* I, viii, 17-18 (499-500).

fectio, harmonització que s'aconsegueix amb l'ajut de la consideració d'altres virtuts divines com *potestas* i *voluntas*.

Així doncs, queda bastant clar que els conceptes distribuïts al llarg dels tres primers vèrtexs de la figura el sentit de la qual intentem esbrinar són els que formen els tres primers membres de la sexta espècie de X; o siga, els conceptes principals per al significat de la figura. *Sapientia*, *esse*, *praedestinatio*, *liberum arbitrium*, *justitia* i *perfectio*. Dos blaus, dos rojos i de nou dos blaus. *Privatio* i *defectus*, que formen part del tercer membre amb els seus contraris, *esse* i *perfectio*, apareixen en un altre lloc de la figura, en la part destinada als conceptes de color negre.

Sembla que ens acostem a un cert sentit gràfic en la figura amb quadrangles. Quatre conceptes blaus ocupen els dos primers vèrtexs del mateix quadrat; a la part exterior, els principals (*sapientia-justitia*), protagonistes dels dos primers membres de la sexta espècie; a la part interior, els que podríem anomenar «auxiliars» (*esse-perfectio*), presents com a tals en els dos primers membres però protagonistes del tercer. I els dos conceptes rojos derivats de l'afirmació o negació dels dos blaus principals ocupen el vèrtex intermedi entre els dos anteriors (*praedestinatio-liberum arbitrium*), protagonistes també dels dos primers membres de la sexta espècie.

L'ordre d'aparició dels conceptes a la figura amb quadrangles sembla que depèn, en gran mesura, de l'ordre que segueixen els mateixos conceptes a la presentació dels sis membres de la sexta espècie de X (presentació, per altra banda, motivada pel procés epistemològic operat per la figura). Aquest fet es confirma quan ens fixem en els tres membres restants. Al quart, tenim *gloria* i *meritum* (acompanyats dels seus corresponents opòsits, *poena* i *culpa*); termes relacionats i que ocupen lloc en els dos següents vèrtexs (sempre avançant per la figura en el sentit de les agulles del rellotge). *Potestas* i *voluntas*, amb *scientia* i *esse* (i els opòsits, *ignorantia* i *privatio*), formen el cos dels darrers dos membres, completant així el vèrtex de *meritum* amb un altre terme roig i el de *gloria* amb un altre de blau, i avançant encara cap a l'extrem esquerre de la figura.

Tornant a la configuració del primer quadrat, queda clar que hi ha una voluntat d'ordenar-hi els conceptes blaus començant pels vèrtexs exteriors i continuant pels interiors. *Sapientia-justitia-potestas-voluntas* configuren la part exterior; *esse* i *perfectio* acompanyen els dos primers a la part interior, igual que els acompanyen als dos primers membres de la sexta espècie (i a les dues primeres de les quatre figures de X), i protagonitzen el tercer membre. El darrer terme blau que resta, *gloria* (que només apareix en el quart membre), ocuparà el següent espai que queda per completar el quadrangle (vèrtex interior de *potestas*).

Per completar l'explicació de l'estructura d'aquest quadrat, queden un parell de qüestions per resoldre. La primera: per què l'espai corresponent al vèrtex interior de *voluntas* l'ocupa *ignorantia*? La segona: per què *esse* acompanya a *sapientia* i *perfectio* a *justitia*, i no a l'inrevés? (igualmente explicable seria en principi, d'acord amb el que hem exposat fins ara, trobar els vèrtexs *sapientia-perfectio* i *justitia-esse*).

Respecte a la primera pregunta, de moment només podem indicar que el terme elegit per a completar el que sembla ser el punt fluix del quadrat és el darrer dels setze que apareixen a la llista fornida per la figura circular. També fa acte de presència en el darrer dels sis membres de la sisena espècie. Sembla com si, per a la construcció del sentit del primer quadrat, hi hagués suficient amb els set conceptes blaus, de manera que l'autor no sabés quin concepte ubicar en el vèrtex interior de *voluntas*. Aquest quedaria sense cap concepte assignat fins que, després de construir el segon quadrat, hom col·loca per completar la figura el darrer concepte sobrant, *ignorantia*.

Pel que fa a la segona qüestió, hi havia la possibilitat que la figura representés la «perfecta justícia», com sembla haver interpretat el glossador del manuscrit de Munic CLM 10511. *Sapientia* i *esse* formarien llavors una cambra binària (en concret, la número sis de les cent vint analitzades a l'*Ars universalis*).³³ Aquesta possibilitat no sembla aportar gran cosa a la interpretació de la figura. Fins ara, resulta molt més productiu fixar-nos en les cambres formades pels sis membres de la sisena espècie que en les cambres binàries, ja que la distribució dels termes en aquesta figura s'acosta al que seria la presentació dels moments dialèctics cap a la resolució del problema de la predestinació front al lliure albir; de tot el procés, i no sols d'un moment (com seria si representés la perfecta justícia o afirmació del lliure albir).

Així, caldrà fixar-se de nou en l'ordre expositiu de les espècies, especialment la tercera i la sisena. Recordem que les concordances *per medium* de la tercera espècie presenten així els tres primers membres de la sisena espècie:

Praedestinatio & esse per sapientiam & perfectionem mediàtè concordant.

Liberum arbitrium & esse mediàtè conveniunt, quia justitia ipsius A. & perfectio concordant.

Esse & privatio per perfectionem & defectum mediàtè concordant.³⁴

És a dir: *esse* concorda amb *praedestinatio* en el primer cas i amb *liberum arbitrium* en el segon; mitjançant la *perfecta sapientia* i la *perfecta justitia*, res-

³³ *MOG* I, viii, 104 (586).

³⁴ Veg. n. 31 més amunt.

pectivament. Si ens atenim a aquest ordre expositiu, d'acord amb el qual es destaca en primer lloc el litigi entre *praedestinatio* i *liberum arbitrium*, *esse* anirà al davant de *perfectio*, com es palesa en el tercer membre: *esse-perfectio-privatio-defectus*. Ordre que es veu reflectit, encara, en la culminació de l'explicació de la primera figura o moment dialèctic de X, en la qual, recordem-ho, E i I *formant ad praedestinationem cameram [Esse, Perfectionis]*. Fixem-nos bé: *esse perfectio*, i no *perfectio esse*, que estaria més d'acord amb l'ordre d'aparició dels conceptes a la figura circular i que dóna lloc a la cambra segons apareix a les cent vint combinacions binàries: [*perfectio esse*] és la cambra trenta-tres de la part dedicada a les condicions de la figura X a l'*Ars Universalis*.³⁵ Encara, al mateix text de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*, l'ordre dels quatre conceptes del que serà el tercer membre de la sisena espècie apareix a la primera part de la distinció segona, la dedicada als setze modes universals; en concret, al mode novè, *majoritatis et minoritatis*, en el qual s'afirma que *iste modus formatur de esse & de perfectione, quae concordant cum majoritate, & de privatione et defectu, qui concordant cum minoritate*.³⁶

El més que podem dir sobre aquest punt és que l'ordre d'aparició dels conceptes al primer quadrangle, amb *esse* al davant de *perfectio*, és contradictori amb l'ordre propi de la figura circular (en la qual *perfectio* va al davant d'*esse*), però sembla respondre al paper que els conceptes juguen en el procés dialèctic de la figura explicat al text tant de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* com de l'*Ars universalis*. Si més no, l'aparició al text d'*esse* al davant de *perfectio* pot haver influït en l'ordre d'aparició en la figura. Açò ajudaria a explicar la presència de dues figures, una més «estàtica» (la circular), i una altra més «dinàmica» (la dels quadrangles): la segona ordenaria els conceptes d'acord amb llur importància en el procés, mentre que la primera es limitaria a una presentació dels mateixos.³⁷

³⁵ *MOG* I, viii, 109 (591).

³⁶ *MOG* I, vii, 14 (446).

³⁷ Encara, tenim una altra dada molt interessant que pot ajudar a explicar la preeminència d'*esse* en la nostra figura. Hem fet esment de passada, més amunt, als canvis soferts per la figura X en el trànsit de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* a l'*Ars demonstrativa* (vegeu la nota 6). Doncs bé: *sapientia* i *justitia* desapareixen de la figura X en la segona obra, i *praedestinatio* passa així a ocupar el primer lloc en la llista de setze conceptes. El segon l'ocuparà *esse*. *Praedestinatio* i *esse* encapçalen, doncs, la nova llista, passant així aquest darrer concepte a ocupar un lloc destacat, front a la posició «endarrerida» que tenia a la figura de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*. Aquesta nova posició, com veiem, s'adiu més amb el paper que, efectivament, juga en el procés epistemològic de la figura, de manera que a l'obra que obri el segon cicle de l'Art quaternària la congruència és major entre allò exposat en el text i l'ordenació dels conceptes a la figura. Així, d'acord amb la nostra interpretació de la figura amb quadrats, podríem considerar que, en certa mesura, avança els canvis que s'esdevindran en l'*Ars demonstrativa* (almenys pel que fa a la posició d'un concepte com *esse* i, segons veurem tot seguit, del seu corresponent opòsit *privatio*); recordem la tendència constant de l'obra lul·liana a prefigurar-se a si mateixa en una mena de cadena que arrenca de les obres de l'etapa preart, i que fa que siga impossible l'estudi atomitzat.

3.4. Configuració del quadrat roig i negre

Passem ara al segon quadrat. Si al primer hem vist que s'ordenaven els conceptes de color blau, en aquest la intenció sembla ser fer el mateix amb els conceptes rojos i negres. Començant pels més importants: *praedestinatio* i *liberum arbitrium*. En aquest cas, els dos conceptes comparteixen vèrtex, en lloc de trobar-se en vèrtexs consecutius (com era el cas de *sapientia* i *justitia* al quadrangle anterior). Si s'adoptara l'estructura de l'anterior, trobaríem *liberum arbitrium* en el lloc de *meritum*; però aquesta distribució no es correspondria amb la intenció manifesta de concentrar en els tres primers vèrtexs de la figura els conceptes més importants. Així, tant *praedestinatio* com *liberum arbitrium* es troben entre *sapientia-justitia* i *esse-perfectio*, ubicació que s'adiu perfectament amb llur posició respecte als conceptes blaus en el mecanisme de funcionament de la figura.

L'ordre de col·locació dels dos conceptes és el mateix que el que mantenen en la figura circular: primer *praedestinatio* (al vèrtex exterior), i a continuació *liberum arbitrium* (a l'interior). Paral·lel, per tant, a l'ordre d'aparició dels conceptes blaus corresponents (tot i que aquests en vèrtex diferents): *sapientia* primer, després *justitia*. Els altres dos conceptes rojos ocuparan el vèrtex següent d'aquest segon quadrat. A l'exterior, *meritum*, i a l'interior *scientia*, mantenint així el mateix ordre d'aparició que es dona en la figura circular.³⁸

Resten els conceptes negres, els quals fan llur aparició seguint el mateix ordre exterior-interior: *privatio-defectus*, *culpa-poena*. En aquest cas, s'introdueix una petita variació respecte a l'ordre d'aparició en la figura circular, ja que en aquella *defectus* va al davant de *privatio*. Aquesta inversió de la posició esperable dels dos conceptes té una explicació coherent amb l'estructura que està prenent la figura: si ens fixem en la posició dels seus opòsits al quadrangle contrari, *esse* es col·locava primer que *perfectio* (preeminència que ja hem explicat), de manera que és lògic que *privatio* passe també al davant de *defectus*.³⁹

Així, un cop col·locats *privatio* i *defectus*, els següents conceptes negres seguint l'ordre d'aparició a la figura circular són *culpa* i *poena*, que ocupen res-

³⁸ A més, en ocupar el vèrtex interior, *scientia* troba el seu opòsit en un vèrtex interior del quadrat contrari: *ignorantia*. En aquest cas, la presència del concepte negre al quadrat blau sembla justificada, pel que fa a la seua posició relativa a l'opòsit *scientia*.

³⁹ Recordem també l'ordre dels conceptes al tercer membre de la sisena espècie: *esse-perfectio-privatio-defectus*. El mateix que a la figura, la qual sembla que va prenent forma de manera progressiva i ordenada. Així, de nou trobem ara un indicí de construcció «complementària» dels dos quadrats: al primer, els conceptes relacionats entre si ocupen vèrtexs diferents: *sapientia-justitia*; *esse-perfectio*; al segon, els corresponents ocupen el mateix vèrtex: *praedestinatio-liberum arbitrium*, *privatio-defectus*. Cal remarcar, de nou, la posició d'*esse* i de *privatio* a la figura X de l'*Ars demonstrativa*, en la qual desapareixen els conceptes de *perfectio* i *defectus* (vid. supra, nota 37).

pectivament la posició exterior i interior del darrer vèrtex del segon quadrat.⁴⁰ Resta *ignorantia*, darrer concepte negre i darrer, també, dels setze conceptes de la figura circular. La seua ubicació amb *voluntas* sembla doncs respondre a una qüestió merament «de farcit», per emplenar el buit deixat per la darrera de les vuit posicions d'un quadrangle que havia de ser construït amb set conceptes blaus. De qualsevol manera, amb aquesta ubicació la figura no perd massa la sensació general d'«harmonia cromàtica» que transmet el fet de l'alternança ordenada dels colors i de la concentració dels negres a la banda esquerra.

3.5. El significat dels colors

I en els colors haurem de centrar-nos finalment. Perquè tota aquesta construcció descansa sobre l'atribució de colors als conceptes, de manera que, si no la justifiquem, no haurem explicat res.

3.5.1. El color negre

A primera vista, i sense fer massa esforç, allò més evident és la presència del color negre en conceptes de caràcter diríem «negatiu». Són conceptes que s'oposen clarament a d'altres contraris (*privatio* a *esse*, *defectus* a *perfectio*, *ignorantia* a *scientia*...). Però dir que «s'oposen clarament» és fer ús d'una terminologia no massa precisa; cal escatir quin és el tipus exacte d'oposició que s'hi estableix. Perquè no és el mateix la contrarietat existent entre *esse* i *privatio* que l'existent entre *sapientia* i *justitia*.

De nou el text de les obres artístiques del primer cicle d'aquesta etapa de la producció lul·liana ens pot ajudar. Recordem que entre les sis espècies de la X, la tercera i la quarta es referien a les concordances i a les contrarietats entre els termes, respectivament, *mediate* i *immediate*. Paga la pena reproduir la part dedicada a la contrarietat en la quarta espècie (*contrarietat immediate* o *sine medio*):

Praedestinatio & liberum arbitrium secundum comparisonem majoris & minoris contrarietatis in C. sinè medio sunt adversae; sapientia verò, perfectio, justitia, potestas, voluntas, scientia *ignorantiae*, defectui, privationi, culpaе atque poenae sinè medio simul

⁴⁰ Aquests dos conceptes mantenen entre si una estreta relació, com es palesa ja en molts textos del *Llibre de contemplació*, referits a la diferència entre «mal de culpa» i «mal de pena». Veg. J.E. Rubio, *Literatura i doctrina al Llibre de contemplació de Ramon Llull* (València, 1995), pp. 83 i ss. La cambra 112 de les condicions de la figura X en l'*Ars universalis* és dedicada a aquesta parella: veg. *MOG* I, viii, 122 (604).

repugnant: similiter meritum & culpa, gloria & poena, esse & privatio sibi invicem opponuntur; haec enim contrarietas unius camerae ad aliam simpliciter accipitur absque eo, quòd una camera juvet aliam alteri repugnare.⁴¹

Llevat de la parella *praedestinatio-liberum arbitrium* (que, tot i mantenir una contrarietat immediata, té un aspecte diferent a la que mantenen els altres conceptes, ja que és una contrarietat que es dóna en l'enteniment *-in C.-*, no en la realitat), resulta palés en aquest text que els conceptes subratllats són el segon terme (o «terme negatiu») de la *contrarietas sine medio*. I aquests cinc conceptes són els que adopten el color negre en la nostra figura. A més, perquè quede més clara l'estreta relació entre els cinc conceptes que comparteixen color negre, mantenen entre si una concordança immediata, segons s'afirma a l'apartat anterior de la mateixa quarta espècie: *privatio & defectus, poena, culpa & ignorantia conveniunt*.⁴²

Aquesta contrarietat immediata, com explica l'autor a continuació del text reproduït, es caracteritza perquè oposa els conceptes dos a dos sense necessitat de cap mitjancer, per la qual cosa dóna lloc a cambres binàries (el mateix passa amb la concordança immediata). Així, el caràcter «negatiu» dels conceptes negres ressalta més en formar part d'una contrarietat més absoluta que la contrarietat mediata, en la qual els termes oposats ho són per obra d'un altre, i no de manera immediata *o per se*.

Encara, cal destacar que aquesta contrarietat *sine medio* es correspon amb una certa distribució gràfica dels conceptes en la figura, com hem tingut ocasió de comprovar, ja que, llevat de la parella *meritum-culpa*, els termes oposats es troben en quadrangles diferents (i a tres vèrtexs de distància). De fet, l'excepcionalitat de la parella *meritum-culpa* es podria atribuir al fet que *meritum* és l'únic dels primers termes d'aquestes cinc oposicions que ocupa un vèrtex exterior, front a *esse, perfectio, scientia* i *gloria*, que, en ocupar vèrtexs interiors, sí mantenen una posició regular respecte als seus contraris *sine medio* (*privatio, defectus, ignorantia* i *poena*), en el quadrangle contrari i a tres posicions de distància.⁴³

3.5.2. El color blau

Passem ara als conceptes de color blau. La relació entre *sapientia, justitia, potestas* i *voluntas* és suficientment clara com per a justificar la coincidència de

⁴¹ *MOG* I, viii, 15 (497). El subratllat és nostre.

⁴² *Ibid.*

⁴³ Potser no seria sobrer indicar que en l'*Ars demonstrativa* els conceptes *mediate* i *immediate* passen a formar part de la figura X. Vegeu el que hem exposat a la nota 37.

color. Ja hem vist com *esse* i *perfectio* juguen, amb *sapientia* i *justitia*, un paper important en el procés d'afirmació o de negació de la predestinació i del lliure albir (en un enfrontament que es dirimeix finalment amb l'ajut de *potestas* i de *voluntas*). I *gloria*? Quina relació té amb els anteriors? De nou la quarta espècie de X ens forneix un text interessant, però que, en aquest cas, provoca sorpresa. Ara som en l'apartat de la *concordantia sine medio*:

Dicimus igitur, quòd sapientia, justitia, perfectio, esse, potestas, voluntas & scientia in A. sinè medio concordent, cùm in esse unum & idem existant.

I més endavant:

Perfectio & esse, meritum & gloria concordant.⁴⁴

És a dir: si ens guiàrem per aquest text, hauríem d'esperar que *scientia* i *gloria* intercanviaren color, ja que la primera apareix en una mateixa llista amb la resta de blaus excepte *gloria*, i aquesta es diu que concorda amb *meritum*, de color roig.

Caldrà buscar el criteri per un altre lloc. Si ens fixem de nou en els conceptes blaus de la figura, hi ha un element en comú que els unifica i que no comparteixen amb cap altre dels termes: els set expressen qualitats que poden ser atribuïdes en grau summe a la majoritat més gran. De fet, excepte *esse*, es corresponen amb virtuts divines presents a la figura A de la mateixa *Ars compendiosa inveniendi veritatem*. En aquest cas, la inclusió de *gloria* amb la resta de conceptes blaus sí que està plenament justificada. La que caldria justificar ara, si de cas, serà la d'*esse*. Per si la seua relació amb *perfectio*, *sapientia* i *justitia*, exposada més amunt, no fos suficient, podríem afegir que, si no forma part explícitament de la figura A, és perquè no li cal. Déu és, per a la teologia lul·liana (deutora, en bona mesura, de l'anselmiana), abans de tot, ésser. L'ésser més gran i més perfecte.⁴⁵

Aquest ésser és fonamentalment dinàmic: un ésser estàtic, per a Llull, equivaldria a una contradicció en els termes, ja que l'estatisme concorda amb la privació i amb la imperfecció. El dinamisme de les dignitats divines (base de la

⁴⁴ *MOG* I, viii, 15 (497).

⁴⁵ La importància del concepte d'ésser en la metafísica lul·liana ha estat remarcada per diversos autors, entre els quals destaca W. Artus; veg. «Esse and the autor of the *Liber contemplationis in Deo*», *EL* 21 (1977), pp. 145-171, i «Ramon Llull, the metaphysician», *Antonianum*, 56 (1981), pp. 715-749. És el concepte al qual dedica Llull l'inici de la seua gran obra primerenca, el *Llibre de contemplació* i, d'acord amb la importància que també adquireix en el funcionament de la figura X, ocuparà un lloc destacat en la reformulació d'aquesta figura a l'*Ars demonstrativa*.

demostració de la trinitat, especialment remarcat com a argument demostratiu en l'etapa següent, amb el desenvolupament definitiu de la teoria dels correlatius) s'assenta en el concepte d'*esse*, i és conseqüència directa de l'existència de Déu: aquest no pot existir sense actuar.⁴⁶

3.5.3. *El color roig*

De manera que els termes blaus semblen referir-se a conceptes atribuïbles a l'essència divina. Aquest criteri marcarà la diferència amb els conceptes que resten, els quatre de color roig, representants més aviat de qualitats humanes o de significats presents a l'ànima racional. Potser el cas més evident és, precisament, el de *scientia*, resultat de l'activitat intel·lectual humana (i, per tant, potencialment convertible en el seu contrari, *ignorantia*), oposada a la *perfecta sapientia* divina. És interessant el que s'afirma a la cambra setena de les condicions de la figura X a la tercera distinció de l'*Ars Universalis* (cambra [*sapientia*, *scientia*]):

F. G. H. scientiam pro objecto accipiunt, & B. C. D. sapientiam; & ideo distincta est & concordans operatio ipsorum E. I.; nam H. odit, quòd scientia, in quâ potentialiter est L., existat in A., D. verò diligit perfectionem sapientiae ipsius A.: cùm autem H. odit subjectum propter L., & D. amat subjectum, quia est creatura sapientiae ipsius A., tunc est distincta & contraria operatio ipsorum E. I.⁴⁷

Que la ciència és el resultat d'una activitat humana (en concret, de l'intel·lecte), front a la saviesa divina, es veu en la definició dels principis de la figura X. La polaritat ciència-ignorància no es pot establir amb el terme de «saviesa» (hom ha afirmat a dalt que en la ciència es troba potencialment la L, és a dir, l'enteniment ignorant): *Sapientia est illa Dignitas, per quam Deus perfectè intelligit sinè aliqua ignorantia*.⁴⁸ Comparem amb la definició de ciència, que, en ser un hàbit de l'intel·lecte (operació humana, per tant), pot derivar en ignorància: *Scientia est Habitus Intellectûs, in quo intellectus per intelligere est sanus, & per ignorantiam est in labore*.⁴⁹

⁴⁶ «La philosophie lullienne est ainsi faite, qu'elle ne peut concevoir ni l'existence ni l'être de ce qui n'agit pas» (L. Sala-Molins, *La philosophie de l'amour chez Raymond Lulle*, París, 1974, p. 41). L'existència de Déu, l'*ésser* de Déu, garanteix el dinamisme de les dignitats divines; així, l'*ésser* i les dignitats són una mateixa cosa en l'activitat de Déu: «ces dignités ce sont aussi des *agentia*, et si leurs noms suggèrent statisme et relation, elles ne peuvent avoir qu'un autre sens, dans une vision dynamique et purement dynamique du monde» (*ibid.*, p. 80).

⁴⁷ *MOG* I, viii, 104-105 (586-587).

⁴⁸ *MOG* I, vii, 74 (479).

⁴⁹ *Ibid.* La mateixa definició d'ignorància la presenta també com un hàbit de l'intel·lecte: *Ignorantia est Habitus privativus scientiae*.

Fixem-nos ara en *meritum*. Igual que *scientia*, sembla ser un terme relacionat amb l'activitat de les potències anímiques de l'ésser humà. És també un concepte destacat en la resolució del problema que planteja la figura X, ja des de l'acostament assajat al *Llibre de contemplació*. A la distinció XXXVIII d'aquesta obra, dedicada a la predestinació, Llull opera l'«encercament» amb l'ajut de quatre qualitats divines i de quatre humanes; entre les darreres, es troba «mèrit», mentre que les primeres són el quadrat format pels vèrtexs exteriors blaus de la nostra figura:

Gloriós Déus, qui en lo perillós e greu encercament de predestinació vol entrar, cové que encerc en son encercament ab quatre de vostres qualitats, les quals són: vostra saviea, e vostra volentat, e vostre poder e vostra dretura; e cové que hom encerc ab altres quatre qualitats, ço és, ab franca volentat, e ab poder qui no sia forçat ni constret, e ab obligació e ab mèrit.⁵⁰

Encara, altres passatges de la mateixa obra relacionen el mèrit amb la franca voluntat, ja que tots dos provenen de l'acció de la potència racional:

Car enaixí com és de natura de mèrit que no sia sinò en la potència racional, enaixí és de natura de franca volentat humana que no estia sinò en potència racional (...). Car tan gran és l'ajustament e l'convenient qui és enfre franc voler e enfre mèrit de glòria o mèrit de pena, que la un no pot ésser menys de l'autre en est món, e lla on és la un, e lla és l'autre; e açò és per ço car franc voler és en ésser, per tal que mèrit caia en home; e mèrit cau e home, per ço car en home ha franc voler.⁵¹

En definitiva, tant el mèrit guanyat com el lliure albir suposen en l'ésser humà una actuació de l'ànima racional; i el mateix passa amb la ciència, resultat d'aquesta mateixa activitat. I la predestinació? L'atribució del color roig a aquest concepte sembla que es correspon amb el manteniment del que podríem anomenar una «equivalència cromàtica» amb «lliure albir», conceptes estretament lligats l'un a l'altre. Ara bé: fins a quin punt, duent la nostra hipòtesi fins al final, podem considerar *praedestinatio* com un concepte relacionable amb l'activitat racional humana, com els altres tres conceptes de color roig, i oposat, en aquest sentit, als conceptes blaus, propis de l'activitat de l'essència divina?

⁵⁰ *Llibre de contemplació en Déu*, 256, 2 (OE II, p. 805).

⁵¹ *Ibid.*, 51, 11-12 (OE II, p. 208).

Sí podríem fer-ho en un sentit: el que considera la figura X de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* és la concepció de predestinació i de lliure albir inherent a l'intel·lecte humà. No són pas qualitats divines, com els conceptes blaus, sinó conceptes presents a l'enteniment humà, que aquest jutja com a contradictoris, i que l'*Ars* s'encarrega de mostrar que no ho són. Tot el procés dialèctic establert pel funcionament de la figura, amb les quatre etapes, s'assenta en la diferència entre «raó» i «realitat», o entre la «potència» i l'«objecte», i intenta mostrar que les limitacions de la potència racional no afecten la constitució de la realitat.⁵²

El punt de partida per a la figura X és, doncs, la predestinació i el lliure albir com a conceptes presents en la potència racional; l'*Ars* no mostra el que realment són, sinó que obri l'enteniment a la consideració de la seua pròpia limitació per a què es pugui transcendir a si mateix i arribi a l'acceptació racional de la possibilitat (i consegüent necessitat) de la coexistència en la realitat de la predestinació i del lliure albir.⁵³

Aquest és el nostre intent d'explicació de la presència de tres grups de conceptes amb diferent color a la figura X. Els conceptes negres semblen els més evidents; els blaus, encara, fan sentit com a qualitats atribuïbles a Déu o resultat de l'activitat divina; els rojos, una mica «per eliminació», semblen referir-se a conceptes derivats de l'activitat de la potència racional humana. A partir d'aquests tres grups, la figura s'estructura ordenadament en una distribució equilibrada. Seria bo recapitular i resumir el camí que hem seguit en aquest intent d'explicació encara obert i amb interrogants.

4. Recapitulació, amb una hipòtesi sobre el sentit de la figura

En alguns manuscrits de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* la figura X adopta una representació que correspondria als següents paràmetres:

⁵² La importància d'aquests quatre conceptes en el funcionament de la figura és tal, que Llull els inclourà en la nòmina dels setze conceptes de la X en l'*Ars demonstrativa*. Tal volta som davant un altre indici de «prefiguració» d'aquests canvis en la nostra figura «misteriosa»: que *praedestinatio* i *liberum arbitrium* tinguen ací color roig indica que estan contemplats des del costat de la potència racional. Així els consideren, en efecte, els tres primers moments o figures de la X. En la quarta figura, però, la contradicció s'esvaeix en considerar la realitat objectiva. Representa llavors la figura amb quadrats les dues (o les tres) primeres figures de la X, el procés dialèctic abans de la resolució?

⁵³ D'ací la utilització, al *Llibre de contemplació*, de símilis referits a falses significacions intel·lectuals derivades de dades sensorials en tractar aquesta qüestió, com ara la inversió dels llocs del globus terraquí als capítols 175 i 332; veg. Rubio, *Les bases del pensament de Ramon Llull*, pp. 178-185.

– Els setze conceptes de la figura són agrupats en tres blocs, a cadascun dels quals s'atribueix un color diferent:

a) El blau als set que es refereixen a atributs divins, incloent-hi, a més, *esse*; són els conceptes sobre els quals, en la mecànica de la figura, descansa la construcció dels arguments.

b) El roig, als quatre que fan referència a l'activitat de la potència racional. *Praedestinatio* i *liberum arbitrium* com a conceptes considerats per l'ànima racional, relacionats amb *scientia* i amb *meritum* (fruits ambdós dels esforços de l'enteniment i de la voluntat).

c) El negre, als cinc que representen el segon terme de les contradiccions sense mitjà, conceptes de caràcter negatiu que s'oposen de manera immediata als seus contraris en la mateixa figura.

– La figura pren la forma de dos quadrats interseccionats, amb vuit conceptes en cada un d'ells. El primer, col·locat de forma vertical, acull els set conceptes blaus més un de negre. El segon, horitzontal, pren els quatre rojos i els quatre negres restants.

– La distribució dels conceptes blaus al primer quadrat segueix la següent pauta: primerament, hom col·loca als vèrtexs exteriors els quatre conceptes principals, els dos centrals de la figura (*sapientia-justitia*) i els altres dos que s'hi relacionen estretament en la figura A (*potestas-voluntas*). Els tres conceptes restants es col·loquen en els vèrtexs interiors, d'acord amb llur importància en el procés dialèctic descrit en el text artístic: *esse-perfectio-gloria*. El darrer vèrtex interior és completat amb el darrer concepte negre, *ignorantia*.

– El segon quadrat es construeix col·locant en un mateix vèrtex *praedestinatio* i *liberum arbitrium* (en posició exterior i interior, respectivament), i en el vèrtex següent *meritum* i *scientia*. S'ubiquen, així, els quatre conceptes rojos, segons l'ordre d'importància i d'aparició en la figura circular. L'altra meitat del quadrangle és ocupada pels conceptes negres que resten, també segons l'ordre d'aparició en la figura circular, amb alguna matisació: *privatio* ocupa posició exterior i *defectus* interior per seguir l'ordre d'aparició dels seus corresponents contraris al quadrat anterior (*esse* abans de *perfectio*); *culpa* i *poena* completen el darrer vèrtex, atorgant així a la figura una clara regularitat en l'aparició dels colors, de manera que, si a partir de *sapientia* seguim el sentit de les agulles d'un rellotge, alternen blau i roig dues vegades i blau i negre altres dues.

– La figura així construïda encara proporciona altres indicis de regularitat, com és el fet que tots els conceptes negres, excepte *culpa*, troben el seu contrari en el

quadrangle contrari i a tres posicions de distància. A més, trobem que els sis conceptes amb els quals s'inicia el procés argumentatiu de la figura i que protagonitzen els dos primers «moments dialèctics» ocupen clarament els tres primers vèrtexs (sempre començant per *sapientia-esse* i avançant cap a la dreta).

– Tal volta el significat de la figura ens l'indica la pròpia estructura, la distribució dels conceptes en dos quadrats, la qual pretén reflectir la diferència entre el que *és* (blau) i el que *percebem* intel·lectualment com a existent de manera contradictòria (roig) i que ens aboca als conceptes negres. Contradiccions que són aparents, percebudes per la raó però no reals, i que es resolen amb el quadrangle blau. Així, els conceptes de *potentia-objectum* i *ratio-realitas* formaran part, amb *esse*, de la figura X de l'*Ars demonstrativa*, tal volta prefigurada per aquesta, si la interpretem com a representació de la resolució del problema de les contradiccions aparents: el que *és*, l'*esse*, del primer quadrat, forma part de la realitat, percebuda com a contradictòria per l'ànima humana, en la qual es troba el segon quadrat, en concret els conceptes rojos. Aquests poden conduir cap als negres, o cap als blaus si l'intel·lecte es transcendeix amb ajuda de la figura.

Així, el mèrit pot ser de pena (negre) o de glòria (blau); i la ciència pot esdevenir ignorància si no es basa en les virtuts divines. Predestinació i lliure albir només poden deixar de ser *dos* conceptes contradictoris en l'intel·lecte si els acceptem com a existents en la realitat (com a *un únic esse*) a través de la contemplació conjunta dels conceptes blaus *sapientia-justitia-potestas-voluntas*.

5. Epíleg obert

El lector que haja tingut la paciència d'arribar fins ací potser es plantejarà un munt de preguntes encara sense respondre. Començant per la que encapçala aquest escrit, l'objectiu principal del qual es pot dir que *és*, precisament, obrir un dubte: podem considerar «autèntica» la representació gràfica de la figura X de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* que coneixíem fins ara, reproduïda a l'edició maguntina? Sembla que no. Quina *és*, doncs, l'autèntica? La dels quadrats? Si *és* així, per què no apareix en tots els manuscrits, encara que siga junt a l'altra figura, la circular? Per què el text de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* no fa cap esment a l'estructura d'aquesta figura?

Potser l'autor (admetem que la figura *és* obra de Llull mateix) no quedà content amb aquesta estructura. I *és* que *no és totalment perfecta*: la presència d'*ignorantia* al vèrtex interior de *voluntas*, explicable des de la nostra hipòtesi com a simple farcit, *és* una taca impossible de netejar que trenca l'harmonia del conjunt. Tal volta la figura era massa complexa, el seu sentit no gaire clar a primer

cop d'ull, i també per això va ser descartada. A l'*Ars demonstrativa* ja no apareix a cap manuscrit: per la raó que fos, Llull optà per la simplificació, per l'eliminació d'aquesta provatura, d'aquest assaig de condensació gràfica d'una de les figures més complexes del primer cicle de l'*Ars*. Tal volta la figura de l'*Ars demonstrativa* expressa de manera més senzilla el que la nostra figura s'esforça per comunicar de forma complicada. Potser per això també l'elimina Salzinger i no la reproduïx a la seua edició. O perquè treballava amb manuscrits que no contenien la figura.

Hipòtesis i més hipòtesis encara obertes, i que haurien de conduir, si més no, cap a un esdeveniment altament esperat: una edició crítica de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*. Hi veurem impresa aquesta nova figura X?

Josep E. Rubio
Universitat de València.

RESUM

The Figure X of the *Ars compendiosa inveniendi veritatem* was reproduced by Ivo Salzinger in the Mainz edition, in a form different from that transmitted by the manuscripts in which the work is preserved. These offer two different versions of the figure: one a circular representation similar to that of the eighteenth-century edition, but with a different order of terms; and another which distributes the sixteen terms in pairs at the vertices of two squares inscribed in a circle. This study is an attempt to organize the information offered by the manuscripts so as to establish the possible original structure of Figure X, while at the same time proposing an interpretation of this structure, in which one can glimpse changes later to be introduced in the *Ars demonstrativa*.